

KUTADGU BİLİG'DE TOPLUMSAL KABUL VE GELENEKLERDEN YANSIMALAR

Zafer ÖNLER*

ÖZET

Kutadgu Bilig'de, işlenen konuların özelliğinden dolayı, hayatın değişik alanlarına ilişkin birçok bilgilere yer verilmiştir. Yazılış tarihi, İslamiyet'in Türk boyları arasında yayılış sürecinin ilk evrelerine denk gelmektedir. Bu evre, Türk kavimleri arasında yoğun kültürel değişimin yaşandığı bir süreçtir. Bir yanda geleneksel kültür ile Budizm ve Maniheizm gibi inanışlardan gelen kabul ve tutumlar devam ederken, öte yanda İslam kültürü artan bir hızla toplumda yaygınlık kazanmaktadır.

Eserde kadınlara ilişkin görüş ve düşünceler, kadına bakış, çocuklar ve çocuğun eğitimi konusu bağımsız başlıklar halinde ele alınmıştır. Özellikle kadınlara ilişkin düşünce ve yargılarda, eski kültürlerin yanı sıra İslam kültürü etkisinin belirgin bir duruma geldiği görülmektedir. Bir sosyal olgu olan ziyafetler ve bunlarla ilgili değerlendirmelere de yer verilmiştir. Bu bildiride yukarıda değinilen konular ele alınmış ve bu konulara ilişkin terimlerin anlam yapılarından yola çıkılarak toplumsal yaklaşımlar belirlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca, çeşitli toplumsal tutum ve kabullerin İslamiyet öncesi dönem ile İslâmi dönem ilişkileri irdelenmiştir.

***Anahtar Kelimeler:** Türk dili, Kutadgu Bilig, Türk kültürü, gelenekler, kadın.*

ABSTRACT

Reflections of Social Acceptance and Traditions in Kutadgu Bilig

Due to the characteristics of the subjects in Kutadgu Bilig, there is too much information regarding to the different areas of life. The date of its writing

---

* Prof. Dr.; Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

coincides the primary stages of emanating Islamism among the Turkish tribes. This stage is a process that Turkish tribes were experiencing on intensive cultural change. On the one hand, they continue their beliefs and manners coming from their cultures, Buddhism and Maniheim. On the other hand, they embrace the Islamic culture.

The book comprises spreadedly views and thoughts regarding women, children, and their education. Also, it includes feast as a social phenomenon and its evaluation. In this report, the subjects listed above are discussed and then I comment on the semantic structures of terms used in this book. In addition, I analyze various community manners and beliefs before and after period of Islam.

Kutadgu Bilig’de, ele alınan konuların özelliğinden dolayı, devlet yönetiminden, yöneten ve yönetilen ilişkisine, ahlak kurallarından, gelenek, görenek ve inançlara dek hayatın değişik alanlarına ilişkin hemen her konuda bilgilere yer verilmiştir. Yazılış tarihi, İslamiyet’in Türk boyları arasında yayılış sürecinin ilk evrelerine denk gelmektedir. Bu evre, İslam kültürünün Türk kavimleri arasında yoğun kültürel dönüşümlere yol açtığı ve yeni bir kültürün yerleşmeye başladığı bir süreçtir. Bir yanda geleneksel kültür ile Budizm ve Maniheizm gibi inanışlardan gelen kabul ve tutumlar devam ederken, öte yanda İslam kültürü artan bir hızla toplumda yaygınlık kazanmaktadır.

Bu yazıda Kutadgu Bilig’de evlilik, kadınlara ilişkin düşünceler, erkek ve kız çocuklarla ilgili değerlendirmeler, ziyafet türleri ve kimi görgü kurallarına ilişkin yaklaşımlar üzerinde durulacaktır.

Kutadgu Bilig’de öne çıkan gelenek ve göreneklerle toplumsal kabullerin kökeni ve bu kabullerin toplum içindeki yaygınlıkları konusunda sağlıklı sonuçlara varabilmek için, metnin içinde olduğu sosyal ortamı, eserin hangi toplumsal kesitte meydana geldiğini ve tabii ki yazarın kimliğini göz önünde bulundurmak gerekir.

Eser, 1069 yılında Karahanlı devletinde, büyük ihtimalle Karahanlı sarayında yazılmıştır. Bölgede İslâmiyet’in yayılışının üzerinden yaklaşık yüz yıl gibi bir süre geçmiştir. Bu süre bir dinin toplumun tüm kesimlerinde tümüyle benimsenip özümsemesi için fazla bir zaman değildir. Müslümanlığın Türk kavimleri arasında yayılması geniş kapsamlı bir kültür değişmesi anlamını da taşır. Bu çapta büyük bir kültürel değişimin yayılıp benimsenmesi, toplumun tüm kesimleri arasında eşzamanlı olarak gerçekleşmez. Bu tür kültürel değişimlerin sonucunda oluşan yeni bireşimlerin toplum içerisinde benimsenip yayılması, genellikle yönetici kesimden başlamak üzere, daha seçkin zümrelerden halk kesimlerine; yukarıdan aşağıya doğru işleyen bir süreçte gerçekleşir. Bu durum en çok da

dinler için geçerlidir. Yeni bir din ya da inanç sistemi, ilkin yönetici kesim ve seçkinlerce benimsendikten sonra bu kesimlerin öncülüğünde halk arasında yayılıp benimsenir. Dolayısıyla İslamiyet de ilkin yönetici ve şehirli kesimlerce benimsenmiş, zamanla halk yığınları arasında yayılıp özümsemiştir. Bu nedenle, Kutadgu Bilig’de yansımasını bulan İslam kültüründen kaynaklanan kural ve kabullerin önemli bir bölümünü, eserin yazıldığı tarih göz önüne alındığında, halk kitlelerinden çok kentli seçkin kesimlerce benimsenmiş öğeler olarak kabul etmek gerekir.

Kutadgu Bilig, özü bakımından bir siyasetnâme olarak devletin niteliği, devlet birey ilişkisi, örnekleri doğu kültüründe çokça görülen bir “pendnâme” olarak ahlak kuralları başta olmak üzere hayatın hemen her alanına ilişkin bilgilere yer veren bir eserdir. Yazar Yusuf Has Hacib, eserin içeriğinden anlaşıldığı kadarıyla, son derece iyi bir öğrenim görmüş, devlet yönetiminde görev almış, toplumun yönetici kesimine mensup, bilge bir kişidir. Platon ve Aristo’dan etkilenen Farabî, İbni Sina gibi İslam düşünürlerinin bu konulardaki düşüncelerine yabancı değildir (Dilâçar, 1972; 24-28). Dolayısıyla, Yusuf Has Hacib eserinde, kalk kitlelerinden çok, seçkin bir kişi olarak kendisinin ve mensup olduğu toplumsal kesitin kabul ve değer yargılarını yansıtmıştır. Nitekim eser, biçim açısından da geleneksel Türk nazım biçimiyle değil, İslam kültürü ile birlikte benimsenen bir nazım biçimi olan mesnevi tarzıyla yazılmış ve hece ölçüsü değil, aruz kullanılmıştır.

Karahanlı devletinde halk kesiminin yaşayış biçimi ve değer yargılarıyla toplumun seçkin kesiminin değer yargıları arasındaki farklılık konusunda kesin bir şey söyleyebilmek mümkün değildir. Ancak şehirli kesim ile tarım ve hayvancılıkla uğraşan halk kesimleri arasında önemli farklılıklar bulunduğunu var saymak gerekir.

Eserin tümünde, dolaylı biçimde de olsa, değişik alanlara ilişkin toplumsal değer yargıları yer almıştır. Bu dolaylı bilgilerin ve değinmelerin dışında eserde kimi konular doğrudan doğruya ele alınmıştır. Bu bildiride üzerinde durulacak üç konu eserde şu başlıklar altında yer almaktadır:

1-*Evlük Negü Teg Almaknı Ayur* (Nasıl Bir Kadımla Evlenilmesi Gerektiğini Söyler) (4475-4503);

2- *Ogul Kız Togsa Ne İdigün Ayur* (Oğul ve Kız Doğunca Ne Yapılacağını Söyler) (4504-4526)

3- *Aşka Barmak Törisin Ayur* (Yemeğe Gitme Töresini Söyler) (4575-4643).

Evlenilecek Kadında Aranılan Nitelikler

“Evlük Negü Teg Almaknı Ayur” (Nasıl Evlenileceğini Söyler) başlığıyla yer alan ve yirmi sekiz beyitten oluşan bu bölümde evlenilecek

kadında aranan nitelikler ve kadına ilişkin değerlendirmeler ye almaktadır. Bu değerlendirmelere geçmeden önce “kadın” anlamında kullanılan “ewlik” sözcüğünün yapısına bakmakta yarar vardır. “ev” kelimesine getirilen addan ad yapma “+lık” ekiyle türetilen sözcük, semantik bakımdan “eve ait, ev için” gibi bir anlam yapısına sahiptir. Bu semantik yapı kadını “evin içine ait, evde olan, evde olması gereken kimse” olarak görme anlayışını yansıtmaktadır.

Orhon anıtlarında ve Uygur dönemi metinlerinde bu sözcük geçmemektedir. Clauson (1972, 10). “ev” sözcüğünden +lig sıfat eki ile türetilen ve “evi olan, ev sahibi” anlamındaki “ewlig” sözcüğü ile, “ew” sözcüğünden “+lık” ekiyle türetilen “ewlik” (eve ait, ev için) anlamındaki sözcükleri aynı olarak kabul etmiş ve eserinde “ewlig” biçiminde tek madde olarak gösterme yanlına düşmüştür.

KB’nin dışında “ewlik” sözcüğünü ilk kez Kaşgârî’de ve bir tek veride, atasözü niteliğindeki aşağıdaki beyitte geçmektedir:

Tünle bulut örtense ewlük urı keldürmişçe bolur

Taḡla bulut örtense ewge yaàı kirmişçe bolur
(DLT I. 10)

(Akşamleyin bulut kızarsa kadın erkek çocuk doğurmuş gibi olur / Sabahleyin bulut kızarsa eve düşman girmiş gibi olur.)

Bu sözcük KB dışında Rabguzî’de geçmektedir: “Lut ewlügi kâfir erdi Vâhile atlıà” (Ata 1997; I, 56v20), (Lut’un karısı Vahile adlı kafirdi).

Nehcü’l-Ferâdis’te (Eckmann 1995 I, 328/11) “ewlük” (Şâm äaörâsında yılúı úarasını saúlaään tört miḡ ewlük úulı úaravaşı bar erdi) sözü yalnızca bir kez geçmektedir. Gerek Kısas’ul-Enbiya gerekse Nehcü’l-Farâdis’te “eş” kavramı için daha çok “cüft” sözcüğü kullanılmıştır. Farsça’dan alınan bu “cüft” sözcüğü ile günümüzde Türkçe’de kullanılan “eş” semantik olarak aynıdırlar. Her iki sözcükte de kadını erkekle eşit kabul etme anlamı egemendir.

“ewlük” sözcüğünün dışında kadın için Kutadgu Bilig’de yalnızca bir kez “ewçi” sözcüğü geçmektedir. Başka kaynaklarda rastlanmayan bu sözcüğün de anlam yapısı “ewlik” ile aynıdır:

Uluàluà tariàlıà beêükler tili

Beêükrek bolur bolma ewçi úulı (4496)

(Soyu sopu olan kadınların dili uzun olur, daha büyüklenirler kadına kul olma)

Kutadgu Bilig’de evlenilecek kadında aranacak nitelikler şöyle sıralanmaktadır:

Ƙalı ewlik almaú tilese özün

Talusın tile ked yitig úıl közün

Köki edgü bolsun uruà hem tarià

Uwutluà saúınuú tilegil arıà

Usa ew úızı al elig tegmedik

Seniñde aêın er yüzün körmedik

Sêni sewge sêndin aêın bilmegey

Yaraásız ya teñsiz úıllıú kelmegey

Özünge úuêı al kişi alsa sen

Beêük tüpke yaúma bulun bolàa sen (4475-4479)

(Kendine eş almak istersen, çok dikkatli ol seçkinini ara. Soyu sopu ailesi iyi olsun, temiz, hayali ve düşünceli olanı ara. Mümkünse, senden başka erkeğin yüzünü görmediği el değmemiş aile kızı al. Böylesi seni sevecek senden başkasını bilmeyecek, yararsız, densiz davranışı olmayacaktır. Eş alınca kendinden aşağı birini al, kendinden yukarda olana yaklaşma, onun esiri olursun.)

Aranan bu niteliklere bakıldığında, eş seçiminde aranması önerilen özelliklerin tümünün erkeğin kesin egemenliğinin sağlanmasına yönelik olduğu görülmektedir.

Güzel kadınla evlenmenin sakıncaları da şöyle sıralanmaktadır:

Yüzi körki úolma úılınç eêgü úol

Ƙılınç eêgü bolsa tükel bolàa ol

Ay körklüg úoluàlı muni úolmaàıl

Ƙızıl meñiziñni sen sarià úılmaàıl
(4484-4485)

(Yüz güzelliği arama, iyi karakter ara, karakteri iyi olunca mükemmel olur. Ey güzel arayan güzellik arama, al benzini sarartma.)

Bunun için yüz güzelliğinin önemli olmadığı vurgusu da gene, erkeğin fiziksel olarak güzel kadına karşı duyduğu güvensizliğin doğrudan bir yansımasıdır. Yüz güzelliğinin önemli olmadığı, önemli olanın ruh güzelliği olduğu, günümüzde de çok sıkça duyulan bir sözdür.

Kadınlar zengin, güzel, soylu ve nazik, anlayışlı olmak üzere aşağıda belirtilen dört gruba ayrılmış, evlenilecek kadın dördüncü gruptakiler olarak gösterilmiştir:

Kim ewlik alayın tèse törtte taş
Aêın almaz ewlik aya erde baş (4486)
Biregü bay ewlik tiler üstikip
Taúı biri körklüg tiler köz tikip (4487)
Taúı bir uruáluà түp aslı úolur
Uluáluà atına küwenir bolur (4488)
Taúı biri yinçke saúınuú tiler
Anı bulsa terkin aña öz ular (4489)
Bularda talusın ayayın saña
Kisi alàu erse úulaú tut maña (4490)
Aya bay tilegeli sen ewlik talu
Bulun bolmaıl sen ay bilgi tolu (4491)
Beêütgey tilin köñli neñke bolup
Kötürgü kerek neñ tilese úolup (4492)
Aya körk tilegeli kişi eêgüsi
Kisi körki úolma boêun külgüsi (4493)
Tüzü halú sewer ol kisi körkini
Meger teñri faólı küêezseanı (4494)
Aya түp tilegeli beêüklük bile
Uçuz úılmaàu öz beêük түp bile (4495)
Uruáluà tariáluà beêükler tili
Beêükrek bolur bolma ewçi úulı (4496)
Ay yinçke saúınuú tilegeli ınal
Munı bulsa bulduñ bu tört neñ tükel (4497)

(Evlenmek isteyen şu dört tür kadından biriyle evlenirler ey insanların önderi. Biri zengin kadın ister, biri güzel kadına göz diker. Biri soy sop arar ve soya sopa güvenir. Biri nazik ve anlayışlı arar, onu bulunca hemen ona bağlanır. Bunlardan hangisini seçeceği söyleyeyim, evleneceksen bana kulak ver. Ey bilgili ve seçkin kişi sen zengin kadınla evlenip esir olma. Malına güvenerek dili uzun olacak, çok şey arzu edecek vermen gerek. Ey güzellik arayan insanların iyisi, kadının güzelini isteme halka gülünç olursun. Bütün halk kadının güzelliğini arzular, fakat Tanrı'nın fazileti ancak

onu korur. Ey soy ve yücelik arayan, soylu biriyle kendini değersizleştir-
memelisin. Soylu olanın dili uzun olur, sana yukardan bakar, kadına kul
olma. Ey nazik ve anlayışlı arayan bey, böyle birini bulursan diğer dört şey
de tamam demektir)

Kadınlarla ilgili olumsuz düşünceler bu beyitlerle sınırlı kalma-
maktadır. Çocuklar, onların yetiştirilmesi ve özellikle kız çocuklarla ilgili
yargılar dile getirilirken, söz tekrar kadınlara getirilerek, aşağıdaki düşün-
celer sıralanmaktadır:

Tişilerni ewde küdezigil tuçı
Tişiniñ taşı teg bolumaz içi (4513)
Yatıà ewde îéma çıúarma tişig
Körüp yolda alàan köz ol bu kişig (4514)
Közün körmese arzu úolmaz köñül
Közün köirse köñlüñ úolur ay oàul (4515)
Közünni küdezigil köñül úolmaàay
Köñül úolmasa öz bulun bolmaàay (4516)
Tişig katma erke yegü içgüde
Kalı úattıñ erse keçer keçgüde (4517)
Tişig îéma ewde öñin çıúgalı
Kalı çıúsa yitrür könilik yolu (4518)
Tişi aslı et ol küdezigü etig
Yıêir et küdezmese bolmaz êtig (4519)
Vefa yok bularda ozadın berü
Közi úança baksa bu köñli naru (4521)
Cefa birle önmiş igidmiş yıàaç
Yemişî aàu ol añar bolma ac (4522)
Neçe miñ azıàlıà eren erkeki
Tişilerde ötrü üzüldi köki (4523)
Neçe úızàu eñlig yüzi suwluà er
Tişilerde ötrü özi boldı yer (4524)
Tümen miñ külüg çawlıà ersiglerig
Tişiler anı yêrke kömdi tirig (4525)
Negü teg küdezigü olarıà tutup
Küdezigli teñri küdezsü utup (4526)

(Kadınları sürekli evde tut, kadının dışı içi gibi olmaz. Yabancıyı eve sokma, kadını dışarı çıkarma, kadınları dışarıda gören göz onları yoldan çıkarır. Gözler görmese gönül arzulamaz, ey oğul gözün görürse gönlün arzular. Gözünü gözetirsen gönlün arzulamayacak, gönül istemeyince ona esir olmazsın. Yemekte içmekte kadınları erkekler arasına karıştırma, karıştırırsan ölçü kaçır. Kadını evden dışarı çıkarma çıkarsa doğru yolu yitirir. Kadının özü ettir eti dikkatle korumalı, dikkat edilmezse et çürür yararsız duruma gelir. Eskiden beri bunlarda vefa yok, gözü nereye çarpsa gönlü oraya akar. Onlar cefa ile büyümüş ağacın zehirli meyveleridir, bu zehirli meyveye iştahlanma. Nice bin gözü pek, yiğit erkeğin kadınlardan dolayı kökü kurudu. Nice mutlu ve saygın kişiler kadınlardan dolayı yerle bir oldu. On binlerce şanlı şöhretli yiğidi kadınlar diri diri toprağa gömdüler. Onlar nasıl kontrolde tutulabilir, ancak esirgeyen Tanrı üstesinden gelip korusun.)

Bu beyitlerde dile getirilen düşünce ve değerlendirmeler, ataerkil toplumların tümünde ortak sayılabilir. Ancak, kadınların hiçbir şekilde erkeklerle bir arada bulunmamaları, tamamen kapalı ve ev içinde yaşamaları gerektiği düşüncesi, ne tarım toplumunda ne de göçebe hayvancılıkla geçinen toplumlarda geçerli olabilir. İster tarım, ister göçebe hayvancılıkla uğraşan toplumlarda olsun kadın, bu toplum yapılarının doğal bir gereği, üretimde yer alan bir birey olarak toplumun içindedir. Kadının tamamen eve kapatılması, erkeklerin bulunduğu alanlara girmemesi ancak kentleşmiş toplumlarda ve aristokrat bir yaşama biçiminde olanaklıdır. Kadınlara ilgili bu değerlendirmeler haremlik selamlık olarak adlandırılan yaşama biçiminin düşünsel temelini ve gerekçesini dile getirmektedir.

Bütün bu olumsuz yargı ve önerilere karşın aşağıdaki beyitte, kadınların her istediğinin yerine getirilmesi ve onların hoş tutulması tavsiyesi de gene kadına duyulan korkudan kaynaklanan bir öneridir:

Aàır tut tişig sen negü úolsa bër
Ewiñ úapàı bekle yıraú tutàıl er (4520)

(Kadına değer ver ne arzu ederse yerine getir, erkekleri uzak tut kapımı kilitle.)

Bu beyitte dile getirilen düşünce, özellikle dinsel/feodal değer yargılarının etkisindeki erkeklerin sık sık tekrarladıkları “Kadın başımızın tacıdır” biçimindeki sözü hatırlatmaktadır.

Çocuğa İlişkin Düşünceler

“Oàul Kız Tuàsa Ne Teg İgiêgüsin Ayur” (Çocuk Doğunca Nasıl Yetiştirileceğini Söyler), başlığı altında yer alan 22 beyitlik

(4504-4526) bölümde çocuğa ilişkin değerlendirmeler ve çocuğun eğitilmesi ile ilgili bilgiler verilmektedir.

Çocuğun eğitimi ve yetiştirilmesi ile ilgili bilgiler oldukça kısa geçilmiş, yalnızca genel bazı tavsiyelerle yetinilmiştir:

Oàul úız törüse seniñ ay teñin
Ewinde igidgil igidme öñin(4504)
Awurtası eêgü kişi tut arıà
Oàul úız arıà úopàa turàay úarıà (4505)
Oàul úızúa öğret bilig hem edeb
Añar iki ajun anıñ asàı tap (4506)
Oàulúa tişi al úızıà erke bër
Saúnçsız tirilgil aya úutluà er (4507)
Kamuà erdem öğret oàulúa tükel
Ol erdem bile tère bërge mal (4508)
Süre îema boşlaà oàuluà yawa
Yawa bolàa boşlaà yügürgey iwe (4509)

(Ay gibi oğlun ya da kızın olursa, evinde eğit başkasına bırakma. Dadı olarak iyi ve temiz birini tut, oğlun kızın temiz yetiştirilirse uzun yaşar. Oğula ve kıza bilgi ve edep öğret, iki dünyaya da yararlı olur. Oğula bütün maharetleri tümüyle öğret, o maharetlerle mal edinsin. Oğulu başıboş avare bırakma, başıboş bırakılırsa her tarafa gider, yazık olur.)

Bu kısa tavsiyelerden sonra kız çocukla ilgili son derece olumsuz değerlendirmelere geçilmektedir. Çocuğun kız doğması sevinç nedeni değil tam aksine üzüntü duyulacak bir olay olarak anlatılmaktadır. Bu anlayış, bazı Arap kabilelerinin kız çocuklarını gömdüğü yolundaki rivayetleri çağrıştırmaktadır:

Kızıà tutma ewde uzun begsizin
Ökünç birle ölgey özün igsizin (4510)
Aya úoldaş erdeş söz aydım kese
Bu úız tuàmasa yèg tirig turmasa (4511)
Kalı tuàsa yègrek aña yèr úuyı
Ewi bolsa úoşnı ölügler toyı (4512)

(Kızı evlendirmeksizin uzun süre evde tutma, yoksa hastalığa gerek kalmadan pişmanlıktan ölürsün. Ey dost arkadaş, sana kesin bir söz söyleyeyim: Bu kız çocuklarının hiç doğmaması, doğsa bile yaşamaması

daha iyi. Eğer doğarsa ona toprağın altı ya da evinin mezarlığa komşu olması daha iyidir.)

Ziyafet Yemekleri ve Yemeğe Davet

“Ögdülmiş Oêaurmişúa Aşúa Barmaú Törisin Ayur”
(Ögdülmiş Odgurmuş’a Ziyefete Gitme Töresini Söyler)
başlıklı bölümde Ögdülmiş’in ağzından Odgurmuş’a hitaben, kaç tür ziyafet yemeği olduğu ve bu yemeklere kimlerin çağırılması gerektiği anlatılmaktadır. Ayrıca yemek yemeye ilişkin kimi görgü kuralları da sıralanmaktadır:

Katılsa özüm men kişiler bile
Barışàu kelişgü kerek men bile (4569)
Sêziksiz meni aşúa üdegeler
Men üdep olar ma maņa kelgeler
Ne teg baràu aşúa ne teg yêgü aş
Oúlsa negü teg oúıàu adaş
Munu ma ayu bér maņa belgülüg
Bu iştin yime ök alayın ülüg (4572)

(İnsanların içine karışsam, onlara gelip gitmem gerekir. Şüphesiz beni yemeğe çağıracaklar ve ben onları davet edeceğim, bana gelecekler. Yemeğe nasıl gitmeli, nasıl yemek yemeli. Dostları davet edince nasıl davet etmeli? Bunları da bana açıkça anlat, bu konuda da nasipleneyim.)

Ziyafet yemekleri, düğün, sünnet, erkek çocuk doğunca verilen yemek ile ölünün ardında verilen “yoà aşı” ve bir unvan alma durumunda yabancılara verilen yemek olmak üzere beş tür olarak sayılmaktadır:

Üküş türlüg ol bu oúıgu aşı
Telim türlüg ol bu úonuúluú aşı (4574)
Olarda birisi küdenke aş ol
Ya sünnet aşı ya toğursa oğul
Ya êş tuş oúıęay ya úoldaş adaş
Uluę ya kiçig tut yaúın ya úadaş
Yoğ aşı bolur ya ölüg atıņa
Ya ol at bulup aş bérür yatıņa (4574-4577)

(Çağırlı yemekler çok türdür, konukluk yemeklerinin de çok türü vardır. Onlarda biri düğün, diğeri sünnet yemeği ya da oğlan doğunca verilen yemektir. Ya eş dost çağırlır ya da büyük küçük, yakın akraba. Bir de ölü

adına verilen yoğ aşu olur, ya da bir unvan alma durumu olur, yabancıya yemek verilir.)

Ölünün ardında verilen ve "yoà aşu" olarak adlandırılan yemek, çeşitli biçimleriyle günümüzde de devam etmektedir. "yoà, yoà ertür-" (Clouston, 1972; 895), "yoàla- yoàlat-" (Clouston, 1972; 895), terimleri Orhon metinlerinden beri bilinmektedir

Kaşgârî'de bu kavramla ilgili şu veriler bulunmaktadır: "yoà: Matem, yas, ölü gömülmesinden sonra verilen yemek" (DLT III, 1943; 70); "yoà basan: Ölü gömüldükten sonra verilen yemek" (DLT I, 1939; 399); "yoàlamak: "Ölü için yemek vermek" (DLT I. 1939; 309).

Kutadgu Bilig'de "yoà aşu" ilgili ayrıntı bulunmamaktadır. Yalnızca ölü adına verilen ve yabancıların çağrıldığı yemek olarak geçmektedir.

Yemeğin nasıl yenmesi gerektiği, bu alandaki görgü kuralları gene Ögdülmiş'in ağzından Odaurmiş'a anlatılmaktadır. Konuya bağlı olarak töre ve görgünün önemi vurgulanmaktadır:

Yêgü alsa tişle uşau tançula
İsig aşnu ürme sen aazıñ bile (4601)
Yêr erken aşia türme tirki üze
Kişi körki buzma úllınçıñ tüze (4602)
Törüsüzlük ol bu töriçe yori
Törüsüz kişiler kişike úori (4603)
İei yaúşu aymış törülüg kişi
Törü bilse yalnuú bolur tör başı (4604)
Úamuà neñke öñdi töri bar sözi
Töri tüz yorıtısa yarur er yüzi (4605)
Úıllıúsız törü öñdi bilmez kişi
Kişike úatılta étılmaz işi (4606)

(Yemeği dişleyip alınca ufak ufak çiğne, sıcak yemeğe üfleme. Yemek yerken sofraya üzerine sürünme, insanların zevkini bozma, davranışını düzelt. Bu görgüsüzlüktür, görgü kurallarına göre davran, görgüsüz kişiler insanlara zarar verir. Töre bilen kişi güzel söylemiş: 'İnsan töre bilirse yücelir. Her şeyin temeli töredir, töreyi doğru uygularsa insanın yüzü ağarır.'

Karaktersiz, töre, kural bilmeyen kişi insanların içine katılırsa işleri yürümez.)

Bunun ardından yemek yerken, yemeği yapanın gönlünü hoş tutmanın, onu sevindirmenin gerekliliği ve buna bağlı olarak genelde insanları hoş tutmanın erdemleri konusunda öneriler sıralanmaktadır:

Aşıà tataàanu yè sen elgin sunup
Seni körse evlik sevinsün turup (4607)
Kişi emgek îêsa sana êtse aş
Yava úılma emgek anı úılma baş (4608)
Köni sözlemiş körse köñli oêuà
Sözi körse maèni bérür tü boduà (4609)
Kişi köñli yuwúa sırınçàa sanı
Îêi keê küêez sınàa serme anı (4610)
Serilse kişi köñli kitti tatià
Yaúınlıà yıradı kesildi asıà (4611)
Yaúınlıú tilese küêezgü köñül
Köñül sinsa kitti yaúınlıú tönül (4612)
Aşıà tenleyü yè yime aş üküş
Maña mundaà aydı uúuşluà küsüş (4613)
Üküş yéglilerniñ aşı yig bolur
Aşı yig kişi tutçı iglig bolur (4614)

(Elini uzatıp yemeği yerken, ondan lezzet aldığını belli ederek ye, yemeği yapan kadın bunu görüp sevinsin. Bir insan zahmet çekip sana yemek yapıyorsa, bu zahmeti boşa çıkarıp onu yaralama. Gönlü hassas kişi çok doğru söylemiş, dikkat edersen onun sözü renkli anlamlara sahiptir. İnsanın gönlü ince sırça gibidir, çok dikkat et, duyarsız davranma, kırılır. İnsanın gönlü kırılırsa tadı kaçar, yakınlık uzağa dönüşür, yararı sona erer. Yemeği ölçülü ye, çok yeme, akıllı ve aziz kimse bana böyle dedi. Çok yiyenlerin yemeği hastalık olur, yemeği hastalık olan kişi sürekli hastalıklı olur.)

“Ögdülmiş Odgurmuş’úa Aşúa Oúımaú Törüsün Ayur” (Ögdülmiş Ogdurmuş’a Yemeğe Davet Etme Töresini Söyler) başlıklı 4644- 4679. beyitler arasında yer alan bölümde, yemeğe davet, yemeğin sağlıkla ilişkisi, sağlık açısından nelere dikkat etmek gerektiği konusunda bilgiler verilmektedir.

Bu bölümde dış kirası ile ilgili beyit dikkat çekicidir. Bilindiği gibi Osmanlılar döneminde zengin konaklarında yoksullara verilen iftar yemeğinden sonra “dış kirası” adı altında bir de sadaka verilirdi. Kutadgu Bilig’de “**tiş teri**” adı altında, yemeğe çağrılan kişiye hediye verme tavsiye edilmektedir:

Bıçış úıl küçüñ yétse bıçàıl aàı
Usa tiş teri bér kesilsü çoàı (4661)

(Hediye ver ve gücün yeterse ipek hediye et, mümkünse dış kirası ver tatmin olsunlar.)

Bu beyitte sözü edilen yoksullar değildir, yemeğe çağrılan kişiye hediye verilmesi önerilmektedir. “**tiş teri**” terimi de “alın teri” deyimi ile yapı benzerliği göstermektedir. Bundan da, çağrılının zahmet edip gelmesine karşılık hediye ya da dış kirası önerilmektedir.

Yemeğe çağırma ya da yemeğe çağırılma, bir sosyal ilişkinin aracı olarak önemsenmekte, öyle ki insanlar bu açıdan dört çeşit olarak sınıflandırılmaktadır:

Bu aşúa bariàalı bolur tórt úutu
Bariàalı yème tórt bolur ay butu (4663)
Biregü barır aşúa ündeseler
Aş içgü içer yèr negü børseler
Yana öz ewiñe oúımaz kişi
Başı büñnü yèr ewde yalñuz aşı
Taúı bir kişi körse aşúa barır
Aşın yèr anı yandru aşúa oúır
Taúı bir kişi aşúa barmaz bolup
Kişig me ewiñe oúımaz körüp
Ölüg ol anı sen tirigke sama
Úatılma muñar sen tiriglig yime
Taúı bir úutu aşúa barmaz oúıp
Kişig aşúa ünder toúımlar toúıp
Bularda eñ edgü yorıú bu turur
Bügü bilge ögmiş úılık bu turur (4670)

(Yemeğe çağrılan ve çağrıldığı yemeğe giden insanlar dört gruba ayrılır. Bunlardan biri çağrıldığı yemeğe gider ve verilen yemeği yerler. Ama evine kimseyi çağırmaz, evine kapanıp yemeklerini yalnız yerler. Birisi de çağrıldığı yemeğe gider ve kendisi de onu yemeğe çağırır. Biri de kendisi çağrıldığı yemeğe gitmez ve kimseyi de çağırmaz. Öylesi ölüdür, onu diriden sayma, onlara katılma ve onlarla yaşama. Bir grup da çağrıldığı yemeğe gitmez ama kendisi hayvanlar kesip başkalarını yemeğe çağırır. Bunlardan en iyi yordam budur, bilge ve bilgili kişilerin övdüğü de budur.)

İnsanlarla iletişimi, sosyal ilişkileri ve bunun sonucunda dayanışmayı sağlayıcı bir araç olarak görülen çağrılı yemeklerde de, görüldüğü gibi karşılık verme ve hatta cömertçe davranma özellikle vurgulanmaktadır.

Sonuç

Kutadgu Bilig’de kadınlarla ilgili düşünce ve değerlendirmelerin önemli bir bölümü doğal olarak eski Türk kültüründen kaynaklanmaktadır. Bu kültürde dünyanın değişik kültür ve inançlarından birçok ortak yön ve benzeşmeler bulunmaktadır. Eserde kadınlara ilişkin olarak oldukça öne çıkan kimi yaklaşım ve kabullerin İslam kültüründen kaynaklandığı açıktır. Yalnız bu kabullerin toplumun tüm kesimlerince benimsenip uygulandığı söylenemez. Bunu seçkin bir aydın olan Yusuf Has Hacib’in bu görüşleri daha çok dini kaygılarla yansıttığı ancak bu kabullerin toplumun yönetici kesimlerince de paylaşıldığı tahmin edilebilir.

Ziyafet ve benzeri kimi gelenek göreneklere ilişkin sosyal olgular ise doğrudan doğruya geleneksel kültürden kaynaklanan öğelerdir. Bunların birçoğu, önemsiz bazı biçimsel değişmelerin dışında günümüzde de varlıklarını sürdürmektedir.

KAYNAKÇA ve KISALTMALAR

- Ata, Aysu (1997): Kısasu’l-Enbiya I, Giriş-Metin-Tıpkıbasım; II Dizin, Ankara.
- Clauson, Sir Gerard (1972): An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish, Oxford.
- Diâçar, A. (1972): Kutadgu Bilig İncelemesi, Türk Dil Kurumu, Ankara.
- DLT = Atalay, Besim (1939-1943) Divânü Lügâti’t-Türk, I-IV, Ankara.
- Eckmann, J. (1995): Necü’l- Feradis, I Metin, (Yayımlayanlar: Semih Tezcan- Hamza Zülfikar), II Tıpkı basım, Türk Dil Kurumu, Ankara.
- KB= Arat, Reşit Rahmeti (1947-1959- 1979) Kutadgu Bilig I, Metin, Türk Dil Kurumu; II. Tercüme, Türk Tarih Kurumu, III İndeks, (Yayıma

